

Anmeldelser:

Carsten Petersen:

Slesvigske Præster.

(Ikke i Boghandelen) Tønder 1938, 369 Sider.

Sønderjydsk Præstehistorie har i de sidste 100 Aar haft ikke faa ivrige og frem for alt dygtige Dyrkere. Man tænke paa Præsten H. N. A. Jensens Værk (1840—1842) og Lægen Otto Fr. Arends (1932). Hver af dem har paa sin Vis udført et Arbejde, som vil være af blivende Værdi. I Aar er der udkommet en Bog, om hvilket det samme kan siges i endnu højere Grad, det er Carsten Petersens »Slesvigske Præster«.

Det er en enestaaende Bog.

Enestaaende er følgende Paategning paa Bogens første Blad:

Set med mine egne Øjne.

Skrevet med min egen Haand.

Trykt paa min egen Bekostning.

Man kommer til at tænke paa een af Carsten Petersens Forgængere i Magstrup, Præsten Peder Wandal, som ved Midten af det 17. Aarh. ogsaa udsendte et stort Værk med følgende Paaskrift: Paa Autoris egen Bekostning sit danske Fæderneland til Ære og Tjeneste. Carsten Petersen fuldfører ikke Peder Wandals Sætning, — maa det saa være en Anmelder tilladt at tilføje, at hans Bog faar Danmark Ære af, og han har gjort sin Hjemstavn og Kirke en stor Tjeneste ved at udsende den.

Bogen er tilegnet »Erindringen om en Moder, hvis Søn blev Præst«, den er kun trykt i 200 nummererede Eksemplarer, som er overrakt de nordslesvigske Præsteembeder.*)

Det er altsaa i egentligste Forstand Carsten Petersens egen Bog. Han har ikke ønsket, at Bogen skulde ud i Verden som en Handelsvare, men som en Gave til Fædreland

*) Og antagelig enkelte Biblioteker. Den, som ikke har den Lykke at være Præst i Nordslesvig, kan formodentlig alligevel gøre sig Haab om at faa Bogen læst.

Til de Præster og Menighedsraadsmedlemmer, som læser disse Linier, vil Anm. gerne rette følgende Bøn: Sørg for at faa Bogen indbundet, det kan ske paa Kirkekassens Bekostning, og hjælp med til, at denne enestaaende Bog ikke gaar til i Tidens Løb.

og Kirke. Og det er et smukt Træk, — ihvorvel vi er mange, som gerne vilde eje den og give den Hæderspladsen paa Reolen.

»Slesvigske Præster« er ingen Præstehistorie i almindelig Forstand, snarere en sønderjydske Aandshistorie. Og derfor afhjælper den et stort Savn. Det er en grundig Bog. Talløse Dokumenter og endeløse Rækker af Embedsbøger og andre Haandskrifter er gennemarbejdet. Det er i Virkeligheden et Kæmpearbejde, der er præsteret her, som kun den fuldt ud kan vurdere, der selv har prøvet blot en Smule af det. Selvfølgelig er ingen Kilde af Betydning ikke benyttet, endsig da overset.

Det er en selvstændig Bog. Alt er »set med mine egne Øjne«. Men det er overalt en klog og erfaren Mand, der taler ja, til Tider næsten profeterer (f. Eks. p. 54, 71).

Selvstændig ogsaa i den Forstand, at der næsten kun er benyttet utrykte Kilder. Derfor er der kun faa Litteraturhenvisninger, og der findes slet ingen Henvisninger til utrykte Kilder. Den, som beklager dette, maa betænke, at et saa udførligt Kildeapparat, som der i dette Tilfælde vilde være Tale om, ganske vilde sprænge Bogens Rammer.

Stilistisk er det en fremragende Bog. For en Gangs Skyld gaar historisk Sans og fornem, ja poetisk Fremstillingsevne Haand i Haand. Forfatteren mestrer Modersmaalet, og man mærker hans Glæde over at maatte klæde Tanker og Resultater i det skønne danske Sprog. Der er i den aandelige Højbaarenhed noget, som minder om Søren Kierkegaard.

Man undres Gang paa Gang, naar man betænker, at Forfatteren har tysk Skole- og Universitetsuddannelse og helt til 1920 har været tvesproget Præst — indtil 1911 i Mellemslesvig. Han er den sidste Sognepræst, som har prædikeret paa Dansk i Mellemslesvig, Modersmaalet, saavel som dansk Kultur i det hele taget kunde ikke have faaet en bedre til at udføre den sidste vemodige Tjeneste: At stryge Flaget i Mellemslesvig.

*

»Slesvigske Præster« deles i to Hovedafsnit, en historisk og en systematisk Del. Hvert Kapitel indledes med et Citat af Søren Kierkegaard og Shakespeares Hamlet. »De blander sig

i alle vore Erindringer«. Ja, ikke mindst Søren Kierkegaard. Kierkegaardske Synspunkter præger Carsten Petersens Fremstilling, især hans Vurdering af Personer og visse Begivenheder. Ikke mindst vi i den unge Slægt vil være Forfatteren taknemlig herfor, thi vi er trætte af de forslidte Klichéer.

Ved Omtalen af Bogens Indhold bør Forfatteren saa vidt muligt selv komme til Orde. Iøvrigt kan Døren kun aabnes lidt paa Klem, — —

Skuepladsen indledes med følgende Ord: »Det Omraade, vi her kommer til at bevæge os paa, blev i 1920 døbt til at hedde de sønderjydske Landsdele, et nyt og smertende, men efter Omstændighederne passende Navn. Intet Omraade af denne Størrelse indenfor det danske Rige har nogensinde været saa sønderdelt, saa fyldt med Modsætninger af forskellig Art, ingen Steder har Kampen staaet som her mellem Hjerte og Hjerte, mellem Broder og Broder, mellem Aand og Aand, og ingen Steder har Striden været af en saadan Varighed. Der er slaaet Saar, som aldrig vil heles. Træt og segnefærdig er man gaaet til Hvile om Aftenen for at rejse sig om Morgenens til den samme kræftefortærende Kamp. En levende Kærlighed, et flammende Had, har brændt baade Nætter og Dage. Forstaaelsens Vej med dens Skuffelser er prøvet, og man vidste ikke, om man syndede dermed eller ej. Aandsbevægelser fra Nord, fra Syd og fra Vest er bølgede hen over Landet, vækkende, fristende, indlullende, retledende eller vildførende, alt efter Tid og Mode. Troen har haft sin Tid, Vantroen sin; Haabet har haft sin Tid, og Kærligheden affalder ikke«.

Den katolske Tid skildres i Kapitlerne: Curia Romana, Munke, Biskop og Kapitel, Sognepræster. Vi møder de første Præstenavne, (Hr. Truels i Højst, hans Efterfølger Hr. Nikolaj nævnes 1198) og følger dem ad via Romana til og fra den evige Stad.

En lang Række smukke Skikkelser — de andre omtales ogsaa — fra den Tid passerer forbi vort Øje, nogle kendte vi maaske af Navn, nu bliver flere af dem saa forunderlig levende, Lytke Nommensen i Flensborg f. Eks. eller Hr. Hans ude i Endrupskov. Da Omvæltningens Dag kom, var han stor og stejl, en ægte Slesviger. »En Stund staar vi og lytter til Historiens

fjerne Sus, ser os betænksomt omkring og sender en vemodig Hilsen tilbage efter de bortilende Aarhundreder — — — ude paa den ensomme Skrænt staar rank og oprejst, mandig og modig den sidste katolske Præst i fuldt Ornat, Sølvmonstransen i den løftede Haand, mødende med fast Blik og ubøjet Sind den verdslige Magts Indgreb og Overgreb paa Kirkens Omraade, og vælgende Nød og Hunger, Forfølgelse og Trængsel og som Livsslutning en Død i Forladthed og en Grav paa aaben Gade hellere end at fornægte sin Overbevisning og vise Lydighed imod andre Myndigheder end den gamle Kirkes Prælater og Dignitarer og dens hellige Overhoved i det hellige Rom«.

Men de fleste Navne fra den Tid er »som Genstande fra et Vrag, der er sunket tilbunds, de driver om paa Historiens Vande, tilfældige og afsplintrede fra Helheden. Vilde man samle dem og det lidet, der hænger ved dem, blev det hele kun til et Strandingsmuseum. Underlige tavse staar mange af dem for en Nutidsbetragter som stive, gaadefuldt stirrende Gallionsfigurer. Hvor er det Fartøj, de prydede, og hvordan var dets Sejlads?«

Kirkespaltningen — saaledes kalder Forf. Reformationen — karakteriseres kort og godt saaledes: Gudsdyrkelsen fik i Norden en ny Form, den flyttedes fra Øjets til Ørets Verden.

En Fornyse, endsige Vækkelse fulgte ikke. »Hvem har vidnet derom i Sønderjylland? Ingen. Der er Tavshed som ved en Grav. Der var intet Filadelfia i Sønderjylland«.

»Ser vi ved Afskeden ud over det danske Slesvig, da var Vesteregnen i kirkelig Henseende langt den rigeste. I en paa-faldende Grad er denne Egn blevet aandelig opdyrket og velsignet fremfor mange andre. Det er Klærkenes Værk. Biskop og Kapitel i Ribe byggede Kirke ved Kirke, smaa og tarvelige som Hjerting og Tirslund, store og mægtige som Møgeltønder, Ballum, Brøns og Hygum, ædle og rene i Stil og Tegning som Roager, Højrup og Vodder. Munkene i Løgum dyrkede Jorden fra Vesterhavet til langt ind mod Landets Højderyg, byggede Gaarde og Møller, en Storkultivering af Jord og Mennesker. Fra Tønder og Ribe udgik Barfodmunke for at gennempløje Hjerteageren gennem Hundreder af Aar omkap med de Præ-

ster, som hver i sit Sogn røgtede det hellige Hverv, der var ham betroet. Ribe blev, aandeligt og verdsligt, Vestkystens Dronning, Middelalderens skønneste Blomst, hvis Navn den Dag i Dag sidder dybt i Hjertekrogen hos en Vesterbo. — Middelalderens Grundord var: Stigning. Opad med Hjerterne. Gennem Klostre og Kirker, gennem Munke og Præster, højere og højere mod den ubegribelige evige Væren og Verdens Fuldendelse i Gud. Gennem Martyrium og Død sursum corda i Tilbedelsens festlige Rytme.

Den nye Tids Grundord er: Spredning. Ud for alle Vinde, ud til alt og alle med Tankens lette Frø og Sjælens uudgranskede Hemmelighed. Ud til den mindste Buksemand paa Skolebænken med hele Seminariets og Højskolens Viden. Ud til Hytten paa Heden, til Fiskerbaaden paa Havet med hele Radiobøttens Marskandiserkram Vi siger Farvel til noget stort og kært, som aldrig vender tilbage.«

*

Forfatteren blotter sit Hoved, mens han træder ind i det 17. Aarh. »Der var Storme i dette Tidsrum, som vilde rive Hatten af og maaske Parykken med«.

H. A. Brorson og hans Tid. Her mærker vi for første Gang en Luftning af friske Foraarsvinde. Oplysningstiden — »den goldeste af alle Ørkner« — haster Forfatteren hurtigt igennem. Han mener, en anden har skrevet nok herom, vi havde dog gerne hørt lidt af Carsten Petersen.*) Frem mod »Vulkanen« — 1848.

Særlig de tre Kapitler Danske Præster, Slesvig, Tyske Præster, vil enhver læse med største Interesse (Tiden ca. 1850—1920), og de indeholder et meget vigtigt Bidrag til vor Hjemstavns Historie, delvis baseret paa første Haands Viden. Forfatteren selv optræder altid i tredje Person, saaledes f. Eks. ved Jessens Grav, som Skildrer af Studenterlivet i Kiel ved Aar-

*) Sidst i Bogen oplyser Forf., at »en udførligere Behandling af Rationalismen og den slesvig-holstenske Rejsning, som af Hensyn til Bogens Omfang maatte udelades, vil blive henlagt i Sønderjydske Landsarkiv« (det samme gælder to Kapitler, hørende til den systematiske Del). Forhaabentlig sker der mere.

hundredskiftet, som »Næstformand« under Striden i 1912, som Prædikant paa Afstemningsdagen.

Danske Præster. »Ingensinde i Historiens Løb har vel Danmark haft en mere betydningsfuld Opgave liggende foran sig end i 1850 og de følgende Aar. Nu forestod der det danske Folk et Stykke Arbejde, som i endnu højere Grad end den afsluttede Krig krævede Visdom, Kraft og Udholdenhed. Af dette Stykke Genforeningsarbejde fik Præsten sin Part, ikke den ringeste.«

Der var Mandskab nok, enkelte gamle fra før, mange tilflyttede. Biskop Jørgen Hansen faar en smuk og forstaaende Omtale, det er tillige den mest udførlige Biografi i hele Bogen, ogsaa Superintendent Jep Hansen »var en velstuderet Mand« — det modsatte er paastaet fra tysk Side, men den Paastand afviser Forf. — »Et Hjemstavnsmand helt igennem. — Som en Eg havde han sin stærke Rod i den Jord, hvor hans Fædre havde levet i Hundreder af Aar«. Den tredie af de betydeligste Slesvigere var Kristen Karstensen. »Drager vi en Linie fra Jørgen Hansen paa Als over Jep Hansen i Hjordkær til Kr. Karstensen i Broager og fortsætter den til H. W. Hertel i Moltrup, saa mærker vi meget tydeligt, hvorledes det gammeldagsafmaalte og det kirkeligt-konservative mere og mere viger for det folkelige med Tilbøjelighed til at glide ud i det politiske. — — Præsten i Moltrup har Folkevækkelsen taget helt. Menne-sket i ham, Præsten i ham er slugt af Patrioten, kun en Part af ham tilhører hans Menighed«. (Den lille Billet fra L. Skau til Hertel, p. 140, siger bedre end mange Ord, at han er slugt af »Folkeligheden«).

Med Rette gør Forf. opmærksom paa, at »naar vi ser tilbage paa hine Mænd, — Hertel og de andre Præster fra Kongeriget — hvis Navne er omflettet med Laurbær, da slaar det os, at Laurbærkransen altid gælder den danske Mand og kun i ringe Grad Præsten. H. Svejstrup er maaske en Undtagelse. Bogen om H. W. Hertel var sikkert aldrig blevet skrevet, om det ikke havde drejet sig om de danske Bønders Ven. Om M. M. Hansen, J. V. Marckmann, N. L. Fejlberg, F. E. Bojsen og de fleste af den grundtvigske Gruppe gælder det samme.

— — — Helt andre Vinde ombølger os, naar vi træder ind iblandt den lille Flok af Præster, som modtog sin aandelige Paa-virkning af Søren Kierkegaard. Ogsaa de er danske Mænd. Ogsaa her er Kampe, ja til Tider næsten fortvivlede Kampe. Men ingen Beundrer i Samtiden skrev Bøger om dem eller flettede Laurbærkranse. Hverken Morten Eskesen eller Hans Kau har optegnet deres Saga.

Saa skriver vi nu om dem her. I Korthed, i Beskedenhed, som det sømmer sig, men ikke uden Hjertebanken. Vi ved, at ingen af dem, ikke en eneste, ønsker at bekranses, og vi vil heller ikke plukke billige Laurbær til dem«.

Det er Mænd som H. P. Kofoed-Hansen i Haderslev, Johs. Fibiger, J. M. Dahl i Tønder, H. K. Sonne i Møgeltønder («uforglemmt til alle Tider skal Navnet Hans Kristian Sonne være i Sønderjylland«). H. V. Rasmussen i Halk, Valdemar Thisted i Højrup, Johannes Kok i Burkal o. fl. Ingenlunde glemte Navne, nu glemmes de ikke.

Gennem det lange og trange Ulykkesaar 1864 naar vi fremad mod vor egen Tid, vi ser Mandskabet gaa fra Borde, nyt staar parat. Vi ser et Glimt af den gennem B. Godts Brillen.

Afsnittet indledes med følgende Ord: Nordslesvig har siden 1864 ejet tre betydelige Mænd: J. J e s s e n, Redatør af Flensborg Avis, E. W a c k e r, Forstander for Diakonissestiftelsen i Flensborg og Th. K a f t a n, Generalsuperintendent over Slesvig Stift.

Jens Jessen faar — med Rette — en meget ophøjet Plads i Bogen. »Sandheden, ikke Menneskers Snak men Historiens Vidnesbyrd, om Jens Jessen er ikke hele Bøger, men nogle faa Sætninger.

Jens Jessen var en Dommer i Israel. I en Menneskealder dømte han Folket. Ingen har nogensinde spurgt, hvordan eller med hvad Ret han kom til det. Han dømte Ven og Fjende, store og smaa med den Myndighed, som ligger i selve Retten, og som ærlige Mænd bøjer sig for. Vi har kun kendt denne ene Dommer, denne ene Jens Jessen«.

H. P. Hanssen nævnes overhovedet ikke i Bogen.

I Jessen »var Opstandelsen. Den Sag, som var knyttet til hans Navn, kunde ikke tabes, ingen Død kunde tilintetgøre den«.

Kaftan var — siger Forf. — en ulykkelig Biskop. Trods ydre Fremgang, trods Ære og Titler »var hans Livsgang just fra den Dag, han blev Biskop, fuld af Mislykke.«

Ja, Kaftan har maaske selv følt det. Anm. tillader sig at citere følgende: — — In anderen und äusserlich höheren Lebensstellungen habe ich der Zeit, da ich ein Pastor war, immer wieder mit besonderer Liebe gedacht. Kein Beruf wird so niedrich und kein Beruf wird so hoch eingeschätzt wie der eines Pastors. Kein Leben in einem höheren Beruf ist so arm und keins so reich wie das seine, keins so glanzlos und doch keins so voll Glanz, voll Glanz der Ewigkeit«. (Erlebnisse u. Beobachtungen, p. 70).

*

Kun nogle Smaaglimt har kunnet fremføres her af denne Bog, den er — som det er sagt om v. Hedemann-Heespens Hovedværk — von einsamer Grösse. Vi betænker os ikke paa at sige det.

Ogsaa som Materialesamling, f. Eks. til Indre Missions Historie, er »Slesvigske Præster« en meget vigtig Kilde, der offentliggøres en Del Breve af største Betydning. Indre Missions Historie har Carsten Petersen ikke villet skrive, det er et Spørgsmaal, om nogen anden kan.

Tonnesen selv,*) som jo saa afgjort var Hovedskikkelsen i en Menneskealder, havde vel tænkt paa det, men blev for gammel og fik det ikke gjort.

*

Den systematiske Del — Præster paa Livets Sti — er delt i følgende Kapitler: Præsten som Embedsmand, Præsten og Menigheden, Præsten og Bogen, Præsten og Skæbnen (p. 241—361).

*) Desværre findes p. 191 en »Lapsus memoriae«. Tonnesen var ikke den eneste Sognepræst, som tog Sæde i det af Vælgerforeningen nedsatte kirkelige Udvalg i 1919. M. Lauritzen, Varnæs, og P. Hansen, Dybbøl, gjorde det ogsaa. Dette maa formilde de noget bitre Ord, som siges saavel om Tonnesen som om Vælgerforeningen. Man kan vel ogsaa sige, at Vælgerforeningen paa det Tidspunkt var en Slags nordslesvigsk Parlament, — dermed være dog ikke sagt, at det havde Ret, endsige da Pligt til at blande sig i Kirkens Sager.

Skønt det er fristende at referere dette eller hint, fører det dog for vidt her paa dette Sted. Historieforskningens interesse-rede saavel som dens kaldede Tjenere skal nok vide at finde dette Afsnit om vor Hjemstavn i Lyst og Nød.

Tilbage staar saa at rette en oprigtig og ærbødig Tak til den Mand, der skænkede os saavel som Efterslægten denne Bog.

En sand Tjener, en god Søn, en dansk og erfaren Forpost, en Slesviger af Blod og Sind har øget vor Viden, beriget vort Sind og skænket os noget stort og uforklarligt.

Vi lukker Bogen og siger stilfærdigt: Tak.

H. Hejselbjerg Paulsen

Dr. Ernst Feddersen:

Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins.

II, 1517—1721.

(Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, I Række, Bd. 19.) Kiel 1938. 608 Sider.

Omsider er det lykkedes Verein für S.-H. Kirchengeschichte at faa udgivet Fortsættelsen af Prof. Hans v. Schuberts for-tjenstfulde Værk, som dog kun naaede op til Reformationsti-den. Provst Dr. theol. Ernst Feddersen har paataget sig at fortsætte Arbejdet op til 1721, og han var vel ogsaa den eneste nulevende, som kunde føre det videre.

Afdøde Prof. Ficker i Kiel havde planlagt en Fortsættelse med Pastor Ernst Michelsen i Klangsbøl og Provst Feddersen som Medarbejdere. Men af disse tre er nu kun Ernst Feddersen tilbage, han har saaledes maattet trække Læset helt alene. Og det er ikke blot en smuk Præstation, men Feddersen har ogsaa givet alle interesserede en Bog, som sikkert i lange Tider vil være Hovedkilden til Hertugdømmernes Kirkehistorie i det nævnte Tidsrum.

Da det maa forudsættes, at Feddersens Bog ogsaa vil interessere en Del danske Læsere, skal den ogsaa omtales for en dansk Læserkreds.

Værket fortjener nemlig at blive baade kendt og værdsat ogsaa i Danmark. Først og fremmest fordi ogsaa vore hjemlige, nordslesvigske Forhold skildres og vurderes, men ogsaa fordi Bogen er skrevet i en saa rolig og saglig Stil, og selv om den ikke just er udpræget danskvenlig, er den i hvert Fald ikke danskfjendtlig. Forfatteren har tydeligt bestræbt sig for at blive samtidig med de Personer, han fører frem for os, og at forstaa og værdsætte sin nationale Modstander. Det maa paa-skønnes.

Beskedent siger Feddersen i Indledningen: Dass ich nichts vollkommenes geleistet habe, ist mir völlig bewusst. Immerhin stelle ich, auf das fertige Buch zurückschauend, mit einer gewissen Genugtuung fest, dass es mir gegeben worden ist, eine

Periode der Kirchengeschichte, welche meistens mit einer gewissen Nichtachtung behandelt wird, nämlich das saeculum obscurum, das orthodoxe Zeitalter (1550—1700), in einer jedenfalls für unsere Landeskirche bisher nicht erreichten Fülle darzustellen und damit für das Weitere eine gute Grundlage zu schaffen.«

En Mængde nyt og kærkomment Stof er det lykkedes Forfatteren at finde frem i Arkiverne i Kiel og København, dertil kommer, at den foreliggende danske Litteratur om Emnet — næsten undskyldende sig skriver Forfatteren: »At jeg saa ofte har maattet henvise til dansk Litteratur, er ikke min Skyld, det skyldes simpelthen den Kendsgerning, at danske lærde ofte har været mere flittige til at skrive vort Lands Kirkehistorie end tysksindede Slesvigholstenere — i dette Tilfælde er udnyttet (dog cum grano salis) af en tysk Forsker. Forfatteren kan da ogsaa fremsætte en Mængde nye Synspunkter, dygtigt fremsat, solidt begrundet, vanskelige at gendrive.

Her maa f. Eks. nævnes hans Vurdering af Stephan Klotz. (p. 179 ff.) Der er jo sagt mange haarde Ord om Klotz, og det skyldes delvis, at en senere Tids Mænd har tillagt Klotz Motiver, han sikkert ikke har haft. Har Feddersen Ret, og det er man tilbøjelig til at antage, har K. været en imponerende Personlighed og ingenlunde en Fjende af det danske.

Ogsaa Omtalen af saa interessante Skikkelser som Jacob Fabricius d. æ., Paul Eggardus (Eggert) og Anna Ovena Hoyers virker inciterende, og man finder en hel Del nyt.

Til Skolevæsenets ældre Historie er der i den foreliggende Bog ydet et meget værdifuldt Bidrag, her er samlet meget Stof til Belysning af Almueskolen i 16. og 17. Aarh.

Hvad der i det hele taget gør Feddersens Arbejde saa værdifuldt, er vel ikke først og fremmest hans Skildring af de i Forvejen kendte Ting og Personligheder, selvom meget her fremtræder i nyt Lys, men maaske mere hans talløse Oplysninger om »de smaa Ting«, om Livet ude i Sognene, i de stille Landsbyer, langt borte fra de theologiske Stridigheders Skuepladser.

Særlig i Kapitlerne: Die Kirchendiener, Der Kirchendienst, Das Kirchenvolk und seine Erziehung, (390—578) finder man

dette meget kærkomne Stof, som man ofte hidtil har søgt forgæves i den trykte Litteratur. Feddersen maa have ofret megen Tid paa at finde det frem fra Arkivernes Afkroge, han har ikke forgæves boet i Nærheden af Statsarkivet. I Kapitlet Die Kirchendiener omtales f. Eks. Præster, Diakoner og Degne, deres Indkomster, Gaardbrug, Boliger, Præstevalg, Examina, Ordination osv.

De to følgende Kapitler — 140 Sider — handler om Præst og Menighed. Her faar man meget at vide om Gudstjenesten, Prædikenen, Salmesang og Salmebøger, Sproget, Messeklæder, alle Ministerialia, lige fra Daaben til Jordpaakastelsen osv. Og endelig er der en Mængde om de kirkelige og moralske Forhold i Byerne og paa Landet. Hvad man end spørger om, man faar altid meget Nyt hos Feddersen.

Dermed være ikke sagt, at alt er behandlet udtømmende, eller at Læseren altid vil være enig med Forfatteren.

Som sagt omfatter Værket hele Sønderjylland, altsaa ogsaa Nordslesvig. Men det forekommer een, unægtelig, at Nordslesvig er blevet forfordelt, skønt det kirkelige Tyngdepunkt jo saa ganske afgjort alle Dage har ligget her, — ogsaa før Brorsontiden.

Mærkeligt er det f. Eks., at P. Wandal slet ikke er nævnt i Bogen, skønt Carsten Petersen dog for 15 Aar siden har udgivet en Levnedbeskrivelse af denne betydelige Mand. Den har Forfatteren næppe kendt, og det maa beklages. Omtalen af Krigenes — i 17. Aarh. — Indvirkning paa de kirkelige Forhold er noget mager, der nævnes intet om brændte Kirker (f. Eks. Bjolderup og Ris) og de mange ødelagte Gudshuse. (Se Carsten Petersens Afh. »Haderslev Provstis Kirker« i Sønderjydske Aarbøger 1931).

Heller ikke Hertug Johann Adolfs Kirkeordning for Aabenraa Amt, 1598, omtales, skønt Prof. v. Schubert har udgivet den i Selskabets egne Aarbøger, og skønt den aldrig er udnyttet kirkehistorisk.

Da Forfatteren standser omkring ved Aar 1721, kommer han kun undtagelsesvis ind paa de senere Tidens saa omstridte nationale (og sproglige) Forhold. Dog er der Afsnittet »Die gottesdienstlichen Sprachen«, hvor der kunde gemmes Sprængstof,

eller i hvert Fald Ting, som vilde ærgre en dansk Læser. Men ogsaa her søger Forfatteren at være saa objektiv og uhildet, som det vel er en Slesvigholstener muligt.

Tilstanden i Mellemslesvig — med plattysk, senere højtysk Kirkesprog, — kalder Feddersen »ein anormales Verhältnis«. Det er jo et forsigtigt Udtryk. Men til Gengæld er Værket ogsaa fri for de gamle slesvigholstenske Travere. Der tales om Jyder og vestjydsk Dialekt, (p. 452) naar vi Sønderjyder og vort Folkemaal omtales. Og Forfatteren betoner, at for Nordslesvig var det en Fordel, at det beholdt sit gamle Sprog i Kirke og Skole. Han nævner dog intet om, at Sprogskiftet i Syd- og Mellemslesvig befordrede aandelig Død og Materialisme. Selvfølgelig findes der i dette prekære Afsnit ogsaa Ting, som en dansk Læser ikke kan sige Ja til. Det kan vel ikke være anderledes. Den Paastand, at Angel allerede før 1721 »mere og mere blev et plattysktalende Land«, er ikke rigtig, hvis Forfatteren dermed vil mene, at et Sprogskifte var ved at fuldbyrdes i Angel. Saa sent som 1795 skriver Sognepræsten i Bøl i Sydangel: »Hele Gudstjenesten holdes i det tyske Sprog, men Folk bruger — sprechen unter sich — deres tilvante Dansk. Og den, som vil prøve paa at tale Tysk, vilde blive udlet eller kaldt stolt. Lidt efter lidt glemmes den Smule Tysk, man i nyere Tid har lært i Skolen, og det i en Grad, at jeg ikke engang kan gøre mig forstaaelig for mange, enten jeg taler Høj- eller Plattysk, saa jeg ikke kan faa de nødvendige Oplysninger til Kirkebøgerne.« (Oplysningstiden i Hertugdømmerne, Sønderj. Aarb. 1934, p. 51). At Angel — i 17. Aarh. — »mere og mere blev et plattysk talende Land« er noget Snak.

Forfatteren understreger Betydningen af, at Nordslesvig ikke blot havde Kirkesproget, men ogsaa Gudstjenesteordning, Bibel og Salmebog fælles med Kongeriget. »So sang og betete der Schleswiger im Norden dasselbe wie der Däne im Königreich. Damit hatte er grade im Tiefsten und Letzten trotz der politischen Grenze ein starkes Band, dass ihn mit dem Königreich verband«. (p. 451). Det danske Kirkesprog — siger Feddersen — hat die Bauern im dänischen Kulturkreis erhalten. Det blev af afgørende Betydning i det 19. Aarh.

Fedderson har gjort et stort Arbejde for at samle Stof til Belysning af Kirke- og Kulturhistorie i 16. og 17. Aarhundrede. Og han har skrevet dette ret ukendte Tidsrums Kirkehistorie saa godt, at ingen i Fremtiden kan eller bør gaa udenom hans Bog.

Ogsaa i 'det rent ydre er det en fornem Bog, udmærket illustreret, smukt trykt, og af stateligt Format.

H. Hejselbjerg Paulsen.

H. F. Petersen:

Fra sydslesvigske Præstegaarde.

Kirkeligt Samfunds Forlag, København 1938. 221 Sider.

De Stofsamlinger, hvoraf Pastor Petersens Bog i Hovedsagen er gjort, er tidligere benyttet af Arkivar Holger Hjelholt i Afhandlingen »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—1864)«, der skaffede sin Forfatter den filosofiske Doktorgrad.

Dermed maa jo Stoffet siges at være vel anbefalet; og efter en vellykket Aften i Selskab med den fyldige og klare Most, som Dr. Hjelholt har destilleret af Frugthøsten fra Præstegaardene i det sprogblandede Omraade af Sønderjylland, kan man godt være oplagt til en Tur med Pastor Petersen. Selv om Gemmeæblerne er de samme, er Nydelsesmaaden en anden. Paa Rundturen med Pastor Petersen faar man selve Æblerne stukket ud, lige som han har valgt dem ud af Bunken; han tørrer blot Støvet af dem, og saa faar man Lov til at gnaske — ja, ovenikøbet til selv at spytte Kærnehuset ud.

Stoffet er hovedsagelig Breve fra danske Præster i Sydslesvig til Departementschef A. Regenburt.

Paa Vej til den første og nærmeste Præstegaard i Helligaandsgangen i Flensborg, hvor Pastor Graae residerer, faar Pastor Petersen Tid til i en liden Introduktion at give et Indblik i, hvorledes det kirkeligt stod til omkring og under Treaarskrigen. Det ser allerede før Krigen temmelig fattigt ud, maa-ske med Undtagelse af Tønder Provsti. I Flensborgs Kirker gaar det tilbage med Kirkegang og Altergang, og ude i Provstiet staar det gennemgaaende ikke bedre til. I Gottorp Provsti har Kirkelivet efter Generalsuperintendent Callisens Beretning lidt under Præsternes tørre Prædikener og Lærernes Moraliseren. I Vesteregnet omkring Husum og Tønning ser det snarere ud til, at nogle af Præsterne har været lovlig fugtige. Maa-ske det er nogle af dem, der ved deres Eksamen paa Gottorp fik det Skudsmaal af Eksaminator, Provst Schwollmann: »Det kan ikke nægtes, at mange unge, der gaar paa Akademiet, og

de, der kaster sig over Theologien, er lige saa vanskkøttede m. H. t. Sæder og Dannelse som af Naturen smaat udstyrede med Evner«.

Det er vel intet Under, at Billedet formørkes yderligere under Krigen, hvor de fleste Præster tog Parti for Slesvig-Holsteinismen og var mere optaget af Oppositionen mod den danske Regeringsmagt end af deres kirkelige Tjeneste. Det kirkelige Bo, som Departementschef Regenburg i 1850 overtog Bestyrelsen af, balancerede i aandelig Henseende — og den Balance interesserede absolut ikke Regenburg mindre end den økonomiske — i betænkelig Nærhed af Nulpunktet. Til Forsøget paa at hæve Balancen fik han og hans Medhjælpere i de sydslesvigske Præstegaarde 14 Aar og upaalidelig Støtte af Regeringen i København. De fleste af dem havde fortjent noget bedre.

Saa naaede vi Præstegaarden i Helligaandsgangen. Pastor Petersen er huskendt, saa uden at Pastor Graae har mærket noget, har vi listet os ind og kigger over Skuldrene paa ham ved Skrivepulten. Siden gaar Turen videre til Marie Kirke, hvor Pastor Wedel var Andenpræst fra 1853 til 1863 og efter eget Udsagn bestræbte sig for at gøre Sognet saa meget som muligt blandet, d. v. s. faa indført Dansk, f. Eks. i Konfirmandundervisningen, ved Siden af det Tyske; og til St. Nicolai, hvor den meget betydelige Christen Ewaldsen, tidligere i Brodersby ved Slien, var Sognepræst fra 1857.

Med kortere og længere Ophold gennemstrefjes Landet, fra Adelby og Hanved i Nord til Kosel og Slesvig i Syd, fra Gelting i Øst til Tønning i Sydvest. Vi træffer Præster, hvis Navne huskes endnu, og andre, som her drages ud af Forglemmelsen.

Her skal nævnes Provst Aleth Hansen, først i Husby (hvor han — Side 132 — fejlagtig kaldes Pastor Siemonsens Forgænger i Steden for hans Efterfølger), fra 1859 i Grumtoft. Han var Regenburgs Skolekammerat og Ven, hvad der giver hans Breve en særlig intim Karakter.

Vi træffer Høyer Møller («En gammel Feltpræst») i Slesvig (med Anneks i Eckernførde), i 1862 afløst af Rasmus Prip, og H. F. Feilberg i Valsbøl og Store Vi. Af megen Interesse er Brevene fra Hagerup, der var Præst i Store og Lille Solt; han døde i 1863 og ligger begravet paa Store Solt Kirkegaard. Han var en

habil Sprogmand, og hans Iagttagelser af den sproglige Udvikling i de angelske Sogne fra 1851 til 1863 er nok værd at kende.

Tønningpræsten P. W. Christensen, som er født paa Christianshavn og grundtvigsk paavirket, er ogsaa en Skikkelse, der ikke bør glemmes. Han hævder sig smukt som »tysk Hovedpræst og dansk Garnisonspræst« i Ejderbyen. Mindre heldig er Præsten i Kosel paa Svansø, der søger Forordningen mod de gudelige Forsamlinger anvendt for at hindre Afholdelse af frie Gudstjenester paa Slottet Louisenlund.

Slutningskapitlet med Smaatræk fra Tiden mellem Krigene falder lidt udenfor Rammen. Billederne er gode, men nogle af dem ligger lidt ved Siden af Teksten.

I Forordet bebudes der et følgende Bind med Prøver af Høsten fra nordslesvigske Præstegaarde. Det er der Grund til at glæde sig til.

C. W. Noack.

Karl Nielsen Bock :

Niederdeutsch auf dänischem Substrat.
Studien zur Dialektgeographie Südostschleswigs. Kbh. (og Mar-
burg) 1933. 351 S. med 51 mindre og et større Kort.

Allerede det, at Bocks doktorafhandling er kommen både i en dansk og en tysk skriferække,^{*)} viser dens dobbelte ansigt. Den er i første række et betydningsfuldt bidrag til tysk stedmålsgeografi, men tillige i anden række et næsten lige så vægtigt bidrag til dansk sproghistorie.

At der er et betydningsfuldt skel mellem det tyske talesprog i Angel og Midtslesvig på den ene side og i Svansø, Dänischwold og det egentlige Sydslesvig på den anden, var ikke ukendt. Hermann Møller har 1920 i en anmeldelse (Nord. tidsskr. for filologi, 4. række VIII s. 57 flg.) fremdraget et par af de vigtigste forskelle og givet en forklaring af den ene af disse, som stemmer med Bocks, men det er Bocks fortjeneste at have påvist det nøjagtige skel ved at gå fra sogn til sogn, foruden at hans stof er langt fyldigere i enkelthederne.

Skellet mellem Angel og Midtslesvig (nord) på den ene side og den sydlige del på den anden side dannes især af følgende afvigelser:

A. m. hensyn t. lyd læren: 1. Nord har ustemt (dansk) *s* både i forlyd foran selvlyd og i indlyd; medens syd har vaklen i forlyd og stemt *z* (tysk *s*) i indlyd (ligesom i holstensk).

2. Nord har i mange tilfælde bevaret *t* efter medlyd, hvor det er tabt i syd (ligesom i holstensk).

B. m. hensyn t. bøjning: 3. Nord har i nutid flertal af verberne endelsen *-en* eller noget deraf udviklet, men syd har *-t*. (ofte tabt, se 2!), ligesom holstensk.

4. Nord har mistet den grammatiske forskel mellem hankøn og hunkøn (ligesom øst- og sønderjysk), og bruger kun *h* e og *s* e om mennesker og nogle dyr, medens syd i det hele har bevaret de grammatiske køn.

^{*)} Universitets-Jubilæets danske Samfund, Nr. 299, & Deutsche Dialektgeographie, Nr. 34.

5. Nord har ofte en flertalsendelse på — *er* (*blærrer* — *blæde*), medens syd mangler denne endelse (*blæ*, *blö*).

C. 6. Nord har, ligesom dansk, sammenblandet *og* og *a t* (eller bruger *u n* i stf. *t o*) og har i sammenhæng hermed ofte en danskagtig ordstilling, medens syd er rent tysk i begge henseender.

D. 7. I nord findes en stor del danske ord og talemåder, som kun i ringe omfang genfindes i syd.

8. Også af højtyske låneord findes flere mod nord.

Skellet falder ikke blot for 6 og 7, som man sikkert kan tilskrive indflydelse fra det tidligere danske sprog, men også for 1, 4 og 5, hvor en sådan indflydelse er sandsynlig, næsten på samme sted, en linie gennem Slien, lidt nord eller syd for Danevirke og så i retning mod Husum. Afvigelserne er få og ubetydelige. Derimod bøjer grænsen for 3 i vest sydpå (mod Svavsted), og den for 2 tværtimod mod nord (til N. Haksted). Grænsen for 8 er mindre skarp, men følger snarest 2. Medens de fem første næsten helt følger Claus Eskildsens folkegrænse, er de andre altså noget afvigende.

Dette hænger sammen med, at disse grænser intet har med dansk at gøre. De beror på, hvor det tyske er kommet fra. Hvor indflydelsen sydfra, direkte eller ad omveje, har gjort sig stærkest gældende, finder vi de vest-nedertyske former på oprindeligt —*et*. Formerne på —*en* hører egentlig hjemme i de østlige egne (det meste af Mecklenburg, Pommern og Brandenburg), men, som Højberg Christensen har påvist, trængte de i løbet af det 15.—16. årh. igennem også i de vestligere hansestæders, og da særlig i Lybæks, kansellisprog, og derfra gik de ind i det offentlige sprog i Slesvig og Flensborg. Den betydeligste offentlige skriver i Flensborg, Blasius Ekenberg, som virkede fra 1547 til efter 1600, og hvis oversættelse af Jyske Lov (trykt 1593) fik offentlig godkendelse, er fra Lybæk og bruger disse former, og de bruges naturligvis også i pommeraneren Bugenhagens plattyske bibeloversættelse. Hvad 2, bevarelsen af *t* efter medlyd, angår, skyldes den skriftsprogets konservatisme, og det er kun naturligt, at tabet af *t* har bredt sig videre, da det giver en lettere udtale.

Disse forhold viser, at nedertysk i det stærkt dansk-påvirkede område ikke har bredt sig sydfra, men stammer fra købstædernes overklasse, hvis (fornemmere) sprog har kunnet gøre sig gældende, uagtet sikkert godsejerne og en del af deres funktionærer er komne sydfra, så det tyske sprog, de mere fremtrædende bønder i Angel og Midtslesvig lagde sig efter, blev enslags nedertysk rigssprog og ikke holstensk plattysk. Men vi kan ikke vente, at disse rent tyske skel helt skal følge samme linie som dem, der skyldes dansk. Forskellen mellem nord og syd skyldes da dels, at befolkningens oprindelige danske mål har sat sine spor i det tyske sprog, dels at dette ikke er et indvandret bondemål, men et tillært købstadsprog.

Det er nødvendigt også at påpege, at skellet ikke er den gamle sydgrænse for dansk sprog. Svansø var, hvad historiens og stednavnenes vidnesbyrd godtgør, gammelt nordisk land, men det ligger nu syd for de nævnte skel med kun få danske låneord. Det samme gælder i det mindste delvis de vestligere egne lige syd for skellet. Men i Svansø er den danske befolkning næsten helt fortrængt af indflyttere, og langs med sydgrænsen er dels det samme for en stor del sket, dels har her indflydelsen sydfra været langt stærkere end fra købstæderne, særlig har mod vest påvirkningen fra Ditmarsken gjort sig stærkt gældende, endda temmelig langt nordpå.

Vi har udvalgt nogle enkelte, særlig fremtrædende, træk af Bocks rige stof for at vise dette. Men der findes meget andet i hans bog. Der er punkter, hvor vi vist kan mærke ikke blot dansk, men forskellige danske mål, igennem den nedertyske sprogform. Vi ved, at det gamle nordiske *vorde* endnu ikke var fortrængt af det opr. tyske *blive* i en stor del af området. Når nu plattysk kun omkring Flensborg og vestpå fra dansk har fået blee f for det ægte tyske wur, har det danske mål vist bidraget hertil. I Midtslesvig har vi mod øst burren. me nod vest purren (burrer); det er vist en dansk målfor-skel, som også kendes nord for grænsen, der her skinner igennem. Og der kunde vist findes mere, som viser, at Bocks undersøgelse også direkte har bud til danske dialektologer.

Noget andet, som også har dansk interesse, er det, at nogle af de danske ord, som når længst mod syd, ser ud til at være

gået over i tysk før o. 1300. Vi har således *t* for *d* i *m a d p o s e*, *k* for *g* i *s a v n e*, *dd* bevaret i *b r o d* (-*e s e l* 5: pindsvin). Enkelte gamle tyske låneord i de sydligste danske mål, *t r o s s e l* og *t r e j e*, som vi i rigssproget har i den senere tyske form *d r o s s e l* og *d r e j e*, vidner også om en sådan gammel berøring mellem sprogene.

Et vanskeligt punkt i sådanne undersøgelser er de forandringer, som ikke får udtryk i skriftbilledet; så snart det mundtlige minde er glemt, ved man ikke noget om forandringen. Vi har berettet fra Angel, at de gamle på højtysk sagde *v ø n s k e n* for *w ü n s c h e n*; nu er *sch*-lyden så gennemført i angel-tysk, at ikke blot den slags dansk udtale ikke kan forekomme, men at endogså det plattyske *s* foran *l*, *m* og *n* er ved at blive fortrængt af det højtyske *sch*. Det må være en ganske ung udvikling, skønt den synes at være udbredt både i nord og syd (udtrykket i § 392,3 er ikke helt klart). Herhen hører også den i næsten hele Sydslesvig udbredte udtale af *g* som *ch* forrest i ordet; den er mærkelig, fordi Sydslesvig på alle sider (holstensk, frisisk, dansk) er omgivet af mål, som har udtalen *g*. Hvor længe holstensk, ligesom de andre østelbiske dialektter, har haft denne udtale, kan på grund af skriftbilledets uforanderlighed ikke afgøres, men helt ny er den ikke. Det at udtalen som *ch* er så udbredt i Slesvig, vidner om gammel og stærk indflydelse fra en ikke-holstensk taleform, og denne kan kun have været byernes »dannede« plattysk (Bock kalder det, ikke helt rammende, *s k r i f t s p r o g e t*), som enten har rod i vestelbiske egne eller har fået sin faste form på et tidspunkt, da *ch*-lyden også brugtes øst for Elben. Hele dette spørgsmål er endnu ikke opklaret, men man kan jo heller ikke vente, at selv en så stor bog som dr. Bocks skal kunne rumme alting.

Blot endnu én bemærkning. Bocks bog viser, ligesom tidligere undersøgelser, at der ikke findes noget dansk-tysk blandingsprog. Overalt taler man enten tysk eller dansk og er aldrig i tvivl om, hvilket sprog man taler.

Marius Kristensen.

Jens Holdt:

Niels Johannes Holm 1778-1845.

Et Blad af Brødremenighedens Historie
1937 — 390 S.

Den Doktordisputats, som Sognepræst J e n s H o l d t i Brede forsvarede ved det teologiske Fakultet 21. Oktober 1937, er i flere Henseender en enestaaende Foreteelse. Dens Emne er ikke en lærd Teolog eller en berømt Kirkefader, men — for at bruge Forfatterens egne Ord: »et Menneske uden Navn og Berømmelse, at se til et lille, overset, nærmest mislykket Menneskeliv, der til Gengæld udmærkede sig ved, at det regnede med Guds Magt og Kærlighed«. Bogen er ejendommelig ved sin Udgivelsesmaade. Paa Bindet staar Bibliotheca Norvegiæ Sacræ XIV., d. v. s., at den er udgivet af Prof. Oluf Kolsrud i en Række Skrifter til Kundskab om den norske Kirke. Endelig er den i sit Anlæg vidt forskellig fra lærde Afhandlinger, det er en opbyggelig Bog, der er skrevet, saa jævne Mennesker kan læse den med rigt Udbytte. Den vil hævde sig en smuk Plads blandt de ret talrige Arbejder fra de senere Aar, der belyser Aandslivet i vort Grænseland, og den er et Minde om en Periode, da Brødremenigheden i Christiansfeld ikke alene var Staden paa Bjerget for de stille i Landet i Nordslesvig, men øvede befrugtende Indflydelse i Nordens andre Lande, samtidig med at denne Menighedsby stod i livlig Forbindelse med Søsterhyer i Tyskland og England.

Af Nutiden er N. J. Holm vel kun kendt som Udgiver af »Harpen« (1829), der godt kunde kaldes Brødremenighedens danske Salmebog (den bruges i sit 6. Oplag (1914) med et Tillæg endnu i Christiansfeld) og som Salmesanger. Der vil i sønderjydske Salmebog kunne findes adskillige Salmer, der stammer fra N. J. Holm, selv om der i Forfatterregistret er sat ? ved nogle af dem. Det gælder den festlige Adventssalme »Gør Døren høj, gør Porten vid«, de gudelige Forsamlingers Salme: »Hvor salig er den lille Flok«, »Hør, min Sjæl, den gode Hyrdes Stemme«, der formodentlig har et engelsk Forbillede, og »Slip

os arme ej«, der er bearbejdet efter Zinzendorf. En Salme som »Min Jesus lad mit Hjerte faa« er trykt i Holms Fødselsaar, men vist først bleven indsunget gennem »Harpen«. At hans Gerning ikke er glemt i Nordens Kirker, fik man et kønt Vidnesbyrd om, da Nordens Biskopper i 1936 standsede ved denne jævne Mands enkle Grav paa Gudsageren i Christiansfeld. Holms Liv og Gerning er nemlig knyttet til de tre nordiske Lande. Den danske Nordslesviger fik sin egentlige Manddomsgerning i Oslo (Halvdelen af Holdts Bog handler om hans Virke som Brødreagent i Norge 1829—34), hans Hustru Maria Augusta Giærling var svenskfødt. — Det er et mærkeligt kroget Levnedsløb. Man skulde have ventet, at N. J. Holm med de Forudsætninger, han havde i sit Barndomshjem, hurtigt vilde være fundet ind i Brødremenighedens sikre Havn. Vi ser ham i Stedet krydse uroligt paa Verdens oprørte Hav, skønt Brødrebøyer og Præstebroders Hjem stadig sender lyse Straalebundter som Fyrsignaler ud til ham. Han blev født som Nr. 4 af 8 Børn en tidlig Foraarsdag 1778 i V. Vedsted Sogn, der da hørte til Tørninglen. Landsbyen Sdr. Farup var hans Faders Hjemby, Moderen var fra Højer, derfor ser vi den fattige Skræder et Par Aar forsøge Lykken paa Sild. Niels er Barn af de store Vidders Land, hvor Himlen hvælver sig højt over den lave Jord, og det urolige Vesterhav er en storslaaet, men farlig Nabo. »Den hellige Skræder« har tidligt taget Børnene med til opbyggelige Forsamlinger hos Præstebroderen Joachim Ewald i Nabosognet Hvidding (jfr. her I. Halvbind S. 98f og 118f). N. J. Holm fortæller: »Jeg er selv opvokset i den danske Diaspora, og hvilken Himmel paa Jordan Menigheden (i Christiansfeld) var for denne, derom har jeg som Barn faaet stærke Indtryk. Kom nogen hjem fra et Besøg i Christiansfeld, saa samledes man omkring ham, og han delte ud af den Skat, han havde faaet med hjem derfra.« Ogsaa fra Sild kunde Skræder Holm med sine Sønner drage til Sommerfest i Christiansfeld.

Tidligt maatte Niels i Arbejdsselen for at hjælpe til med at skaffe det daglige Brød. Derved blev han spændt saa haardt for, at han fik en Forvoksning i Ryggen. Men Syarbejdets stille Timer udnyttede den videbegærlige Dreng med det gode Nemme til at lære tyske Bibelsprog, og det fortrød han ikke:

»Lær Bibelen udenad i din Ungdom, du vil siden faa Brug for det i søvnløse Nætter«.

Først i 90'erne flyttede Skræder Holm til Tyrstrup Kirkeby. Her gjorde Efterretningen om Udsendelsen af tre Brødre til Hottentotterne et stærkt Indtryk paa den store Dreng, der i 1792 kom i Handskemagerlære i Christiansfeld. Flere Gange gør han Forsøg paa at blive optaget i Brødremenigheden, men Loddet gaar ham imod. Saa maa han paa Vandring til tyske Menighedsbyer, opnaar Optagelse i Gnadau 1796, men bliver udstødt igen 1801 i Neuwied, fordi han sammen med nogle Kammerater har spillet i et Ballokale. Han har 11 tabte Ungdomsaar bag sig, da han 1805 kommer tilbage til Christiansfeld, hvor han forgæves søger Genoptagelse. I Aarenes Løb har han imidlertid samlet sig en Skat af Sprogkundskaber og ikke ringe historisk og matematisk Viden. 30 Aar gammel lykkes det ham ved Pastor Treschows Anbefaling at blive Huslærer i Vigerslev paa Fyn hos Provst J. F. Boesen, der sammen med sin Nabo R. Balslev gennem »Dansk Selskab til Fremme af evangelisk Erkiendelse« virkede for Udbredelse af herrnhutisk præget Fromhed midt i Rationalismens Tid. Han var en dygtig Lærer, der med sin klare og fattelige Fremstilling vandt Børnenes Opmærksomhed og Hengivenhed. »Naar jeg behandlede Bibelhistorien med de smaa, var Frelseren nær. Men udenfor disse Timer kunde jeg . . . ikke faa Foretræde hos ham og maatte hele Tiden stirre paa de Dumheder, af hvilke mit Liv var sammensat . . . Min Nød var stor. Jeg troede mig forkastet og kunde sjældent bede«. — Fra Vigerslev kom Holm til Seest, hvor han bl. a. blev Lærer for den senere Biskop over Slesvig Ulrik S. Boesen, hvis herrnhutisk farvede Rettroenhed er i Slægt med Lærerens. Fra Seest vandrede han 26. Juli 1812 til Søndagstjeneste i Christiansfeld og fik Forsikring om Menighedens Fred, at det gamle skulde være glemt. Han følte det som den største Lykkedag og drog sin Vej med ubeskrivelig Glæde. Dog vilde man ikke optage ham i Menigheden, men han blev i 1813 Lærer ved det Privatseminarium, som Pastor A. Matthiesen i Løjt havde oprettet. Denne Præst var Bondesøn fra Skovlund i Mellemslesvig og stod i hele sin 40-aarige Præstegerning i Løjt i nær Forbindelse med Brødremenighe-

den, ja var vel Førstemanden blandt den Kreds af slesvigske Præster, der arbejdede for levende praktisk Kristendom i Tilslutning til Boesens og Balslevs Danske Selskab. De fire Aar, Holm var Seminarielærer, er nogle af de lifligste i hans Liv. Dette skyldes fornemlig »den fortrolige Omgang med den kære Broder Matthiesen, vore dejlige fælles Bibellæsninger, Lejligheden til at lære at læse og forstaa det nye Testamente i Grundsproget, den Omstændighed, at vor hjertelige Kærlighed til den hellige Skrift ogsaa forplantede sig til nogle af vore Elever.« Holdt fortæller desværre ikke nærmere om Holms Arbejde i denne herrnhutiske Planteskole. Derimod paaviser han, at ligesom Holm fik sit Forkynderforbillede i Pastor Matthiesen, fandt han i disse Aar sit litterære Forbillede i Wandsbecker-Budstikken *Mathias Claudius*. Under Mærket »Der Freund des Wandsbecker Bothen« skriver han om Tidens Spørgsmaal i Haderslev-Ugebladet *Lyna* og offentliggør her et Par Lejlighedsdigte. Ved Bladets Hjælp bringer han Evangeliet i en personlig, letlæselig og vækkende Form ind i Hjemmene.

I Nov. 1815 lod Holm sig eksaminere af Generalsuperintendent Adler, hvorefter han var berettiget til at søge Lærerebbede i Hertugdømmerne. En Tid nærede han Haab om at blive Seminarielærer i Tønder, men det brast. Hans Hu staar til Brødremenigheden: »Min grænseløse Fordærvelse gør mig den Sjælepleje til en Nødvendighed, som kan faas i Christiansfeld«. Matthiesen taler hans Sag. Kan han ikke bruges som Lærer, vil Holm være glad ved atter at faa Plads paa Lakererværkstedet. Ældsteraadet vil ikke have ham tilbage, men i April 1816 faar Holm Meddelelse om, at han atter er optaget i Brødremenigheden og skal forrette Tjeneste ved en engelsk Kostskole. (Fulneck).

I denne Anmeldelse er der ikke Grund til at gaa udførligt ind paa Holms Gerning som Kostskolelærer i England (1816—20) — efter Opponenternes Mening Bogens svageste Kapitel — og det Hovedafsnit af Bogen, der har bevæget det norske kirkehistoriske Selskab til at udgive denne danske Disputats, løber vi ogsaa hurtigt hen over. Det er i Norge, Holm paa alle Omraader: som Forkynder, Børneven, Salmedigter,

religiøs Skribent, for Alvor udfolder sine Evner. Han gaar paa med Arbejdsmod og lyse Forventninger og bringer en frisk Strøm ind i de norske Fjorde. Han slaar Dørene til Brødresalen op, thi han vil ikke hverve for Brødre-Societetet, men for Kristi Rige i det norske Folk. En Tid staar han i frugtbart Samarbejde med Præsten Wilh. A. Wexels — Lammets to Teologer — og med Biskop Bugge i Trondhjem. Han bliver den, der efter H. N. Hauges Død gennem »Norsk Missionsblad« føder den vakte Del af det norske Lægfolk med kristelig Læsning. De 14 Aar i Norge er rige paa frugtbare Tilskyndelser. Herunder falder jo ogsaa hans Salmebogsarbejde, et Kapitel, der har direkte Betydning for Holms Indflydelse i hans Hjemstavn. Alligevel ender det hele tragisk med, at han støder Folk fra sig. Holm har ingen Forstaaelse for den folkelig-politiske Rejsning i Norge (Henrik Wergeland) saa lidt som siden i Nordslesvig. Han skriver hjerteligt om Daabens Betydning (S. 259f, jfr. 107) og Moderskolen, udsendte »Bibelske Træsnit« (1822) og »Jerusalems Krønike i Riim for Børn til Hjælp i den bibelske Historie« (1827), saa der var mange Berøringspunkter mellem ham og Grundtvig, ja, han tilegnede endog hin lille Bibelkrønike til Grundtvig: »Skulde du, lille Bog, komme til Kjøbenhavn, saa hils Forfatteren af den yndige Barnesang om hiin gamle Stjernemand, som med sin Konge og sin Søn rejste til Bethlehem for at tilbede den Konge, som dér var fød. Siig ham endelig, at mangfoldige Børn . . . ret meget vilde takke ham, hvis han vilde foresjunge dem i Barnevers hele den bethlehemitiske Konges Historie« — et Ønske, Grundtvig siden opfyldte med sit »Sangværk til den danske Kirkeskole«. Men Holm forstod ikke den kirkelige Anskuelse, som han bedømte som engelsk Ritualisme, og det kom til et Brud mellem ham og Grundtvigs norske Venner. Svigtende Helbred, Misbrug af betroede Midler til Brødremissionen, bevirker, at Holm halvvejs maa flygte fra Norge.

Som træt og syg Pensionist vendte Holm 1834 tilbage til Christiansfeld, hvor han kom til at afslutte sin Gerning som dansk Aftensangspræst. Hans Prædikener fandt efterhaanden god Tilslutning ogsaa langvejsfra. Om Sommeren drog han paa Rejse vesterpaa og gæstede saaledes Johs. Klop-

penborgs Hjem i Harreby. Her mindes Datteren ham som en ældre, mager, noget skruetrygget Mand med et Par kloge, kærlige Øjne, han tog Børnene op paa sine Knæ og læste for dem af sine Barnesange, saa de aldrig siden glemte det. I 1842 udsendte han en Oversættelse af en tysk Missionsbog, den vakte Røre og fremkaldte Dannelsen af »Nordslesvigske Missionsforening« (1843), ved det stiftende Møde var det Holm, der forelagde Sagen. I 1844 begyndte den uegennyttige Mand Udsendelsen af »Evangelisk Missions-Tidende«, der i den politisk bevægede Tid omhyggeligt gik udenom det dansk-tyske Mellemværende, men vandt sig ved sin jævne, troværdige Skrivemaade mange Venner.

I Maj 1845 fejrede han sit Sølvbryllup ved Herrens Bord, men tre Uger senere maatte han, der elskede Livet og betragtede Døden som en stor Gru, berede sig til Døden. Han blev 67 Aar, faldt midt i sin Gerning, ja i en grødefuld Vaar for den Mission, han havde saa kær. — Bogen slutter med den smukke Minderune, som Redaktør P. Chr. Koch skrev 1853 om Holm, hvis »Skrivter er trængte meget dybt ind i Folkets christelige Hjerter, navnlig i Slesvig, Jylland og vel ogsaa noget i Fyen«, men som synes aldeles ukendt for den lærde Verden i København.

Holdt skal have Tak, at han nu med stor Flid, hvorom 35 S. tætrykte Noter vidner, har bødet paa denne Mangel og rejst denne folkelige Forkynder af Kristi Evangelium et Æresminde i sin store Bog. Her er ikke lagt noget Dække over Holms Fejl og Fald, men netop derved bliver denne Levnedstegning et gripende Vidnesbyrd om den Guds Kraft, der kan fuldbyrdes i et Menneskes Skrøbelighed.

Fr. Schrøder.

N. H. Jacobsen:

Skibsfarten i det danske Vadehav.

I Kommission hos H. Hagerups Boghandel, København 1937.

Da jeg i 1923 fik den Opgave at give en Skildring af den danske Del af Vadehavet til Trap: De sønderjydske Landsdele, (for Resten ogsaa offentliggjort i betydeligt udvidet Skikkelse i Geografisk Tidsskrift 1926) viste det sig, at der bortset fra nogle mere eller mindre lyriske Skildringer kun fandtes yderst lidt til Oplysning om dette underlige Halvhav. De senere Aar har i høj Grad bødet paa dette Savn. Baade fra dansk og tysk Side har man, til Dels i Forbindelse med Landvindings- og Dæmningbygningsarbejder, søgt at kaste Lys over forskellige Dele af Vadehavet eller over dets Natur. Paa dansk Side er det grundigste Arbejde i Retning af Vadeundersøgelser ubetinget det, der udføres af Skallinglaboratoriet, som ogsaa har udstrakt sig til Vadderne.

Vadderne er imidlertid ikke bare lavvandede Havstrækninger, der tildels efterhaanden forvandles til Land. De gennemskæres baade paa langs og paa tværs af Render og Dyb, der har gjort, at de til Tider er bleven ligesaa livligt befærdet som de sandede Veje gennem det jyske Indlands store Hedesletter.

Den Side af Vadehavets Natur har Adjunkt Jacobsen paa taget sig at undersøge i en Doktordisputats om »Skibsfarten i det danske Vadehav«. At han et Par Aar var medvirkende i Skallinglaboratoriet, har maaske været med til at samle hans Interesse om Vadehavet eller rettere sagt om en Gren af, hvad der kan siges om dette. Det er jo ikke Vadehavets vidtforgrænnede Natur, han har kastet sig over, men den Brug, Mennesker har gjort af det som Færdselsvej.

Denne Brug af Vadehavet kan følges tilbage til Stenalderen. Især findes der rige Spor af den i Broncealderen, men selvfølgelig bliver Billedet rigere paa tydelige Træk, jo nærmere vi kommer op imod vor Tid.

Vadehavets Historie kan naturligvis ikke skrives uden tillige at blive noget af det Lands Historie, der beskylles af dets

Bølger, hver Gang Tidevandet fylder dets Render og dækker dets mange og store Banker.

De Punkter af Landet, der mest fik Betydning for Færdslen i Vaddehavet, var de, der laa i Læ for Bølgeskvalpet under Højvande, men alligevel laa umiddelbart ved saa dybt Farvand, at sødygtige Skibe kunde naa ind til dem. Det gjaldt især dem, der laa ved en Aa, helst et godt Stykke inden for dens Munding. Saadanne Byer var Varde, Ribe, Brøns og Tønder. Havne, der ikke laa ved nogen Aa, var Rømø, Nordby og Sønderho. De laa imidlertid godt i Læ for alle vestlige Vinde og søgtes navnlig af de større Skibe, hvis Ladninger saa blev ladet om i mindre Skibe og Pramme for i dem at føres til de vanskeligere tilgængelige Havne ved Fastlandsbyerne. Store Skibe med Ladning til Ribe lagde saaledes til ved Rømø eller i tidligere Tider ved Hvidding Nakke.

Hvilken Betydning, Sejladserne paa Vaddehavet har haft for Sønderjyllands Vestkyst, fremgaar af, at der kan regnes med følgende Antal Skibe, der 1642—43 hørte hjemme der:

Rømø	21	Skibe	paa	ialt	478	Læster
Tønder	14	»	»	»	356	»
Højer	7	»	»	»	252	»
Rudbøl	2	»	»	»	50	»
Møgeltønder	7	»	»	»	374	»
Sejerslev	5	»	»	»	137	»
Emmerlev	15	»	»	»	176	»
Hjerpsted	3	»	»	»	61	»
Ballum	7	»	»	»	155	»

De største af disse Skibe var »St. Anna« af Højer, der var paa 116 Læster, og »Den hvide Due« af Møgeltønder. Kysten fra Ribe til Rudbøl ejede ved den Tid i det hele 95 Skibe paa ialt 2117 Læster eller 4234 Registertons.

Man vil deraf se, at Bogen giver et betydningsfuldt Bidrag ogsaa til en Række nordslesvigske Kystbyers Historie. Den giver ny og god Oplysning om Sejladsen i Vaddehavet fra de tidligste Tider, der vides noget om, og til op mod vor Tid.

Selv en Doktordisputats slipper imidlertid ikke for Fejltagelser, som det for en Anmelder kan blive en Lækkerbidsken at opdage. En saadan findes ved Omtalen af Hvidding Nakke.

Sundbo har i »Fra Ribe Amt« 1917 S. 526 skrevet, at den Hjælpehær paa 7000 Mand, der 1689 blev sendt til Skotland, blev udskibet fra Hvidding Nakke. Hvorledes han har kunnet læse det ud af Nyt historisk Tidsskrift I S. 504, forstaar jeg ikke. Jacobsen har imidlertid stolet paa, at det var rigtigt. Det er det dog ikke. De blev, som jeg skrev i Sønderjydske Aarbøger 1936 S. 262, udskibet fra Jerpsted eller maaske nøjagtigere fra Koldby i Hjerpsted Sogn over Jordsand til Skibe, der laa for Anker i List Leje. At Kongen 6. Nov. fik Brev om det fra Ballum*) tyder jo ikke paa Hvidding. At han den 9. Oktober havde noteret, at der »var ei bedre sted att finde der omtrent, en der wed Jersted og saa offuer til Jordsand til Dybet i Lister«, viser, at Jerpsted virkelig er bleven valgt som Udskibningssted, og naar saa Jens Sørensen 6 Aar senere i Dagbogen over sin berømte Milevognsrejse langs Kysten fra Skagen til Altona ved Ankomsten til Jerpsted kan notere, aabenbart som en Oplysning, han har faaet paa Stedet: »Her vet Jeropsted var det, at de 8000 Mand blev udskibet«, saa er det vel uimodsigeligt, at den lagte Plan ogsaa er bleven gennemført, og at Jerpsted Sogn saaledes trods sin afsides Beliggenhed en Gang har været Genstand for en stor Begivenhed, der vilde fylde godt i en eventuel Sognehistorie.

Blandt de mange interessante Oplysninger, Bogen giver fra Vestkysten, er ogsaa dens Forhold til Østersøen. Det er ikke mange af Vaddehavets talrige Skibe, der er gaaet igennem Øresund i den Tid, da der førtes Kontrol med dem fra Kronborg. I Nina Bangs Lister har Jacobsen kun fundet faa fra Ribe i Tiden 1536—95. Kun et enkelt Aar var der 7. 1595 steg deres Antal derimod til 13 og holdt sig en Række Aar omkring dette Tal eller endnu flere.

Fra Rømø kom det første Skib 1593. Deres Antal stiger til 23 i 1608, men efter 1610 kom der sjældent noget.

Ogsaa fra andre Vaddehavshavne møder der Skibe i Øresund, men kun sjældent. De har nok anset Vesterhavet for mere kendt Farvand.

*) Joh. Knudsen: Søkortdirektør Jens Sørensen S. 147.

Jacobsens Bog viser os det danske Vadehav som livligt befærdet. For Tiden er det kun en meget lille Del af det, nemlig Indsejlingen til Esbjerg, det kan siges om. Naar Rømødæmningen bliver færdig, kan det maaske ogsaa komme til at gælde Indsejlingen til Rømø Havn.

Th a d e P e t e r s e n .

Beretning og Regnskab.

Beretning.

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt i Aar sit Aarsmøde sammen med Dansk historisk Fællesforening i Aabenraa i Dagene fra den 19. til den 21. Maj.

Den fælles Møderække indledtes — ifølge Hejmdal af 20. Maj — Fredag Aften den 19. Maj i Salen paa Raadhuset. Her bød Borgmester Holger F i n k velkommen til de ca. 50 Repræsentanter, idet han udtrykte sin Glæde over, at Historikerne vilde holde Aarsmøde i Aabenraa. Her i Byen, sagde Borgmesteren, har Interessen for Historien altid været stor, og det er med Stolthed, vi nævner Navne som Frederik Fischer, J. P. Junggreen og H. P. Hanssen. Vi glæder os over vort smukke nye Landsarkiv og det nye Museum, vi har bygget for at skabe en værdig Ramme om Byens Fortidsminder. Til Slut bød Borgmesteren endnu en Gang Forsamlingen hjertelig velkommen og udtalte Haabet om, at Gæsterne maatte tilbringe et Par gode og righoldige Dage i Aabenraa.

Derefter tog Professor Dr. phil. Knud F a b r i c i u s Ordet. Han takkede Borgmesteren og omtalte indledende to Jubilæer — Sønderjydske Aarbøger fylder 50 og Fællesforeningen 30 Aar. I disse 30 Aar har vi gæstet mange Steder i vort Land. Det er nu tredie Gang, at vi kommer til Sønderjylland, hvilket maa siges at være et meget betydeligt Antal Gange, naar man tager Hensyn til Befolkningsantal og Udstrækning. Det hænger sammen med, at der er en stærk Draging i os Historikere imod denne Landsdel. Vi er meget taknemlige for Indbydelsen, og vi glæder os til at se os om hernede i denne lille maleriske By, der dog har spillet saa stor en Rolle i Udviklingen, og som har fostret nogle af de største Navne, og Taleren nævnte — foruden dem Borgmesteren har omtalt — Jacob Michelsen i Kolstrup. Tak for Indbydelsen.

I Byraadssalen holdtes endvidere et Foredrag af Arkivar Dr. Holger Hjelholt, der livfuldt og med Lune fortalte om de store Landboreformer i Sønderjylland.*)

Man forlagde derefter Residensen til Grand Hotel, hvor der Kl. 21 var fælles Kaffebord. Efter at Forsamlingen var budt velkommen, holdt Amtslæge Dr. Michelsen Foredrag om Aabenraas Skibsfart.

Taleren indledte sit interessante Foredrag med at anføre et Par Ordsprog. I det ene »Det er nødvendigt at fare til Søs, men det er ikke nødvendigt at bevare Livet«, finder man Udtryk for Betingelserne for Udøvelse af Sømandshvervet nemlig Adgang til Vandet og Viljen til at fare til Søs. Den første kan være skiftende, men for Aabenraas Vedkommende har den altid været, og vil den fremdeles formodentlig og forhaabentlig ogsaa altid være til Stede i nogenlunde uforandret Skikkelse. Den brede Fjord har med Søfartøjernes stedse tiltagende Størrelse betydet en stedlig Fordel for Byens Søfart. Den anden Betingelse kan ligeledes være skiftende. Dels er den afhængig af, om der paa Stedet findes Forudsætninger for Udøvelse af andre Erhverv af mere stabil og mindre besværlig og farefuld Art end Søfarten og dels om der findes Folk, der tør og vil sætte Kapital, Kræfter og Livet ind for Sandheden af det anførte Ordsprog. Ogsaa dette maa vi sige, har været Tilfældet her i Byen, og dermed var den eneste Forudsætning skabt, for at Aabenraa har kunnet naa frem til den smukke Stilling, den navnlig gennem de sidste to Aarhundreder paa Søfartens Omraade har arbejdet sig frem til, og som den endnu den Dag i Dag forsøger at hævde.

Amtslægen gik derefter over til en historisk Redegørelse for Søfartens Udvikling frem gennem Tiderne, der, sagde han til Slut, viser, at det er lykkedes for Byen, omend i stærkt formindsket Omfang, at opretholde Søfarten ude i det Fjerne, og at der ogsaa fra anden Side er gjort en Indsats for at bevare et Marked i de mere nærliggende Havne, hovedsagelig i de

*) jfr. første Artikel i næværende Hefte.

europæiske Farvande og de sønderjydske Landsdele. Aabenraa har med sine fem Skibe paa ialt 8551 Bruttotons endnu kunnet bevare sin førende Stilling.

Foredraget, der ledsagedes af Lysbilleder, modtoges med Bifald.

Lørdag Formiddag afholdtes første Del af Repræsentantmødet i Museets Malerisal.

Formanden, Professor Dr. phil. Knud Fabricius, bød velkommen og aflagde Beretningen, hvoraf det fremgik, at Fællesforeningen nu har 120 Medlemmer, hvilket er en Fremgang. Derefter omtalte Formanden den aarlige Præmiering af en Artikel i Foreningens Skrift. Igen i Aar var det en arkæologisk Artikel, forfattet af Lærer Vestergaard Nielsen, Aars, der blev præmieret.

Kassereren, Arkivar Dr. Hjelholt, oplæste Regnskabet, der balancerede med 7242 Kr. og fremviste en Beholdning paa 4361,90 Kr. Budgettet for næste Aar vilde komme ud for en tung Belastning, idet der ydes et Tilskud paa 1500 Kr. til et Værk om gothiske Haandskrifter, som udkommer til Efteraaret.

Man diskuterede derefter Spørgsmaalet om Fremskaffelse af en samlet dansk topografisk Bibliografi. I Diskussionen deltog bl. a. Dr. Lis Jacobsen og Formanden. Flertallet hældede til Fortsættelse af Eriksen og Krarups Udgave 1912—37.

Der fulgte Meddelelser fra Museumsforeningen ved Museumsinspektør Chr. Axel Jensen.

Endelig gav Dr. Lis Jacobsen nogle Oplysninger om Udsendelsen af Danmarks Riges Breve, som foretages af det danske Sprog- og Literaturselskab. Man drøftede, om Værket skulde udsendes heftevis eller samlet. Der var Røster baade for og imod.

Efter en kort Diskussion om Tidspunktet for Aarsmødet sluttede Formanden 1. Del af Repræsentantmødet.

Under Ledelse af Amtslæge Dr. Michelsen, der gav nogle orienterende Oplysninger, saa man derpaa Musets Samlinger.

Lørdag Eftermiddag afholdtes Repræsentantmødets anden Del paa Folkehjem, man besaa derpaa Landsarkivet og foretog derefter en Rundtur i Turistbiler ad de nye Fjordveje. —

Samtidig afholdt — ifølge Hejmdal af 22. Maj — Historisk Samfund for Sønderjylland Generalforsamling paa Folkehjem.

Formanden, Amtslæge Dr. L a u s t e n T h o m s e n, Tønder, hød velkommen.

Da Sekretæren, Dr. B o c k, Haderslev, paa Grund af Embedsrejse var forhindret i at deltage i Aarsmødet, aflagde Formanden Beretning. Sekretærens Manuskript havde følgende Ordlyd:

Historisk Samfund for Sønderjylland har — ifølge en Medlemsoversigt pr. 8. Maj 1939 — mistet 33 Medlemmer og faaet 59 nye Medlemmer.

Af de 33 Medlemmer er følgende afgaaet ved Døden:

Grev Brockenhuus Schack, Gram; Gaardejer Jørgen Bonefeld, Sottrup; Dr. Carl Meier, Aabenraa; Repræsentant Th. Petersen, Aabenraa; Prof. Verrier, Paris; Pastor Petersen, Tarup, Odense; Provst Thyssen, Ribe; Jørgen Guthormsen, København; Dr. phil. Ohrt, København; Lærer Lorentzen, Sønderbro, Haderslev; exam. jur. Frejberg, Faaborg; Pastor Madsen, Egtved.

Vi beklager Tabet af disse vore 12 Medlemmer, men nævner dem med Glæde som trofaste Medlemmer og hædrer deres Minde!

Desværre maa vi ogsaa meddele, at 21 Medlemmer har meldt sig ud; for de flestes Vedkommende tilsyneladende uden nogen anden Grund end Mangel paa Interesse — og som sædvanlig paa den mod Foreningen lidet hensynsfulde Maade, at de nægtede at indløse Optrædningen. Der kunde spares Foreningen en Mængde Porto ved at sende et Postkort med Udmeldelse.

Heldigvis har vi imidlertid netop i Aar vundet saa mange nye Medlemmer, at de fuldt ud opvejer Tabet. Vi har nemlig

— som indledende nævnt — 59 nye Indmeldelser. Vi har saaledes en reel Fremgang paa 24 og staar i Dag med 691 Medlemmer. Historisk Samfund følte Trang til at sige Bogholder Køcks ved vor Ekspedition i Aabenraa Tak for den store Støtte, han har ydet under dette vort Fremstød. Der er nemlig drevet en systematisk Agitation for at hverve nye Medlemmer, idet der er udsendt Opfordring til Indmeldelse til et stort Antal Institutioner og Enkeltpersoner: Landmænd, Erhvervsdrivende, Lærere, Præster, Apotekere, Læger og andre Mænd og Kvinder i Sønderjylland og det gamle Land, der kunde skønnes interesserede i at blive Medlemmer. Vi glæder os over det smukke Resultat og haaber, at de nye Medlemmer i Tidens Løb maa blive til trofaste gamle Medlemmer, hvis Interesse for vort Arbejde er af vedvarende Art.

Ligesom i Fjor har Historisk Samfund modtaget Tilskud fra Staten, Dansk Kultursamfund, fra Aabenraa og Haderslev By samt fra de nordslesvigske Amter med Undtagelse af Haderslev Amt. Vi takker de nævnte Institutioner og haaber, at Sønderborg og Tønder By samt Haderslev Amt i det kommende Aar vil følge de øvrige nordslesvigske Byers og Amters Eksempel.

Historisk Samfund har ved Dansk historisk Forenings 100-Aarsmøde været repræsenteret ved Formanden.

Vort eget Aarsmøde afholdtes i Fjor — som det fremgaar af Beretningen i Sønd. Aarb. 1938 II paa Statsseminariet i Tønder med Bestyrelsesmøde, Generalforsamling og offentlige Lysbilledforedrag af Højskolelærer, cand. mag. Skovmand om Udgravninger ved Danevirke og af Ingeniør Th. Jacobsen om den historiske Baggrund for Rømodæmningen.

Som nævnt ved anden Lejlighed danner Udgivelsen af Sønd. Aarb. Hovedopgaven for Historisk Samfund for Sønderjylland. Redaktionsudvalget har derfor efter bedste Evne forsøgt at fremskaffe saa alsidige og interessante Bidrag som muligt, idet vi lægger Vægt paa at tjene baade Lærd og Lægmand. Ved Hjælp af Illustrationer har vi prøvet paa at give Aarbø-

gerne et mindre tørt og mere levende Præg, end den Slags Bøger i Almindelighed har. Vi kan f. Eks. henvise til den interessante Kortskitse over Blik-Fabrikken i Hammelev fra 1772 i Swanes Artikel i det sidst udkomne Halvbind.

Historisk Samfund har desuden Planer om at udsende Skrifter i fri Rækkefølge med Emner fra Sønderjyllands Historie. Som 1. Bind er paatænkt Offentliggørelse af Provst Erik Christensens Minder fra Tønder.*)

Ogsaa i det forløbne Aar har Historisk Samfund — ifølge en Meddelelse fra Landsarkivar Gribsvad — fortsat Arbejdet for at faa Arkivalier i privat Eje afgivet til Landsarkivet. I Februar Maaned er der afholdt Møder om Sagen i Aabenraa og Sønderborg. Især det sidste Sted var der Interesse for Sagen, og man ønskede Mødet gentaget næste Aar. Derimod er der ikke blevet afleveret mange Privatarkivalier til Landsarkivet. Blandt dem, der har bistaaet Historisk Samfund i dette Arbejde, maa især nævnes Museumsinspektør Raben, Sønderborg. Ogsaa Lærer Holdt, Ullerup, har vist Arbejdet megen Interesse. Derimod har Thøste Thøstesens, Fæsted, i dette Aar desværre været helt forhindret i sit Arkivindsamlingsarbejde paa Grund af Sygdom.

Fra Landsarkivets Side er der gjort et Arbejde for ved Hjælp af Amtsskolekonsulenterne og Amtsraadene at faa indsamlet de Skolearkivalier, specielt Skolekrønikerne, og Kommunearkivalier fra tysk Tid, som endnu ikke er blevet afgivet til Landsarkivet, et Arbejde, der synes at skulle bære god Frugt.

Af Arkivalier, som Landsarkivet har modtaget i det sidste Aar, kan nævnes Daler-Emmerlev Sielkommunes Arkiv, en Afskrift af Chr. Knudsens Beskrivelse af Hagenbjærg Sogn, en Del af Landdags- og Landstingsmand Kloppenborg-Skrumsagers Arkiv, endvidere haves der Løfte paa J. N. H. Skrums-

*) Erik Christensen: »Fra min Virksomhed i Tønder« foreligger nu trykt og vil blive tilsendt vore Medlemmer.

agers Arkiv, Breve til Pastor Mørk Hansen og en Pakke Breve vedrørende Rødding Højskoles gamle Elevforening.

Foruden Arkivindsamlingsarbejdet har Historisk Samfund i Aar ogsaa paa anden Maade været med til at bevare Ting af historisk Interesse fra vor Landsdel. Der tænkes herved paa et Samarbejde, der er paabegyndt mellem Historisk Samfund og Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. Fra sidstnævnte Forenings Side er der ønsket fremskaffet en Fortegnelse over Landsdelens monumentale og monumentalt beliggende Vindmøller — dels de saakaldte hollandske og dels Stubmøller — ledsaget af Fotografier af Møllerne. Historisk Samfund lovede straks at paatage sig dette Arbejde. For Tønder Amts Vedkommende udførtes Arbejdet af Bankassistent Erik Svendsen, Tønder, og for Haderslev Amts Vedkommende af Museumsinspektør Neumann, Haderslev, hvem Historisk Samfund herved bringer en hjertelig Tak.

Som det vil være fremgaaet af Beretningen, har vi siden sidste Aarsmøde haft et stille men frugtbart Arbejdsaar. For at denne opadgaaende Linje maa kunne fortsættes i det kommende Aar beder vi vore Medlemmer om ogsaa i Fremtiden at slutte op om og hverve nye Medlemmer til Historisk Samfund for Sønderjylland. —

Kassereren, Amtslæge Dr. Michelsen, oplæste derefter Regnskabet, der balancerede med 6033,70 Kr. og — i Modsætning til sidste Aar, da der var stort Overskud — udviste et Underskud paa 14,70 Kr. I Tilslutning hertil aflagde Seminarlærer Eskildsen Beretning og Regnskab for Sønderjydske Maanedsskrift.

Amtslæge Dr. Michelsen, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, og Pastor H. F. Petersen, Flensborg, der afgik efter Tur, genvalgtes.

Under Eventuelt drøftedes Udgivelsen af nogle Smaapjecer, omhandlende Forholdene i Grænselandet.

I Forbindelse med Historiker-Stævnet havde Historisk Samfund for Sønderjylland indbudt til et offentligt Møde paa Fol-

kehjem Lørdag Aften. Formanden, Amtslæge Dr. Laustent-Homsen, bød i en formfuldendt Tale Forsamlingen velkommen og fortalte Træk af Folkehjemms Historie. Han gav herefter Ordet til Seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, der med Henblik paa Søndagens Udflugt til Vestslesvig fortalte om »Landtab og Landvinding ved Slesvigs Vestkyst«. Han gav en fængslende og livfuld Skildring af Marsken og dens Bebyggelse og af den aartusindgamle Kamp mod Havet. Senere viste Hr. Eskildsen en Række Lysbilleder fra Marsken og Halligerne.

Professor Dr. phil. Knud Fabricius holdt derpaa et Foredrag om Studiet af Sønderjyllands Historie i vore Dage.

Professoren redegjorde herunder for Vanskelighederne ved denne Opgave, der endnu ikke havde kunnet løses. Sønderjyllands Historie er ikke skrevet, men er noget, der skal skrives i den Tid, der kommer. Der ligger, fremhævede han i Forbindelse hermed, en stor Opgave for de sønderjydske Historikere i at faa samlet det vigtige Stof, som rummes i den folkelige Tradition henede, og som der endnu findes Øjenvidner til. Dette Stof bør sikres i Tide, og her er en speciel Opgave for Historisk Samfund.

Professoren redegjorde for det historiske Arbejde, som det udfoldes og er blevet udfoldet, saavel fra dansk som fra tysk Side, og han fandt, at der nu med Oprettelsen af det sønderjydske Landsarkiv, med Stoffet i Rigsarkivet i København og i Kiel og efter Udvekslingen af Arkivalier over Grænsen er store Muligheder for Studiet af Sønderjyllands Historie.

Professoren imødegik videre den Kritik, som i »Sønderjydske Aarbøger«s sidste Nummer rettes mod Københavns Universitet, der i Sammenligning med Universitetet i Kiel beskyldes for at forsømme sin Opgave m. H. t. Forelæsninger i Sønderjyllands Historie. I 28 af de 36 Semestre, der er forløbet siden Genforeningen, er der ved Københavns Universitet blevet holdt Forelæsninger om Emner vedrørende Sønderjyllands Historie, erklærede Professoren, der videre imødegik Artiklens Bebrejdelse af hans Fremhævelse af Professor Erslevs Udtalelse om,

at Historiens Maal altid maatte være at søge Sandheden. Denne Udtalelse og dette Synspunkt vilde Professoren fastholde som det eneste, der er Videnskaben værdigt.

Han vilde dog indrømme, at omend der var gjort et stort Arbejde af danske Historikere m. H. t. Sønderjylland, var der ikke gjort nok. Der burde skabes nye Rammer for dette Arbejde, der ikke burde vedblive at være en Sideopgave. Som i Kiel burde man herhjemme have et særligt Institut til Forskning af Sønderjyllands Historie i alle forskellige Retninger. Meget tyder paa, sluttede han, at dette Ønske i en ikke alt for fjern Fremtid vil være en Realitet, og alle vil vi arbejde for, at det sker, thi Studiet af Sønderjyllands Historie er en Opgave af stor national Betydning.

Efter en vellykket Udflugt til Sydslesvig den følgende Dag — hvori ogsaa en Del af Folkeligt Samfunds Medlemmer deltog — samledes Historikerne Søndag Aften til en afsluttende Middag paa Folkehjem, ved hvilken Byen var Vært.

Borgmester F i n k bød velkommen og gav en Oversigt over Byens Udvikling siden 1920.

Professor Dr. phil. Knud F a b r i c i u s ønskede Historisk Samfund for Sønderjylland til Lykke med de 50 Aar, det har eksisteret.

Endvidere talte Bankdirektør J ø r g e n s e n, Aalborg, Højskolelærer R o a r S k o v m a n d, der takkede for det udmærkede Arrangement af Aarsmødet, Amtslæge Dr. M i c h e l s e n, Museumsdirektør K l e m m, Helsingør, o. fl.

Alle havde været glade for Opholdet i Aabenraa, og det, der særlig havde optaget Deltagerne, var — foruden den gæstfri og hjertelige Modtagelse — Byens Raadhus, Museet og de historiske Emner, der var blevet behandlet, ligesom alle var betaget af Udflugten til Sydslesvig. —

Af de mange Skrivelser, Hist. Samfund i Aarets Løb har modtaget fra Medlemmer og Venner, skal her meddeles følgende indsendte Tilføjelse til Afhandlingen om »De islandske frivillige« i dette Aars første Halvbind:

Niels Emil Weywadt — en fjern Slægtning af mig — født 14./10. 1842, død 22./9. 1872 ved en Badeulykke, sammen med 4 Sæskende, var Søn af Niels Peter Emil Weywadt, født 18./3. 1814, død 13./8. 1883, Faktor paa Island, gift med Sophie Brockdorff Tvede, født 16./9. 1825, død 19./2. 1902. — Distriktslægen Johan Peter W. (født 27./2. 1820, død 7./10. 1881), gift med Luise Schaltz (født 16./12. 1820, død 18./3. 1918, 98 Aar gl.!) var hans Onkel, friv. Tvede var vel nok en Slægtning af Niels Emil W. —

Historisk Samfund takker Indsenderen, W. Rasmussen, Flensborg, for ovenstaaende Linjer og for den Interesse for vort Arbejde, som de giver Udtryk for.

Paa et Møde paa Haderslev Amts Museum den 4. Novbr. 1939 enedes en historisk interesseret, talrig Forsamling om at oprette en Hjemstavnsforening for Haderslev By og Amt. Der var Enighed om, at Foreningen skal staa i nært Samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland. Et Syvmandsudvalg, der nedsattes paa Mødet, skal udarbejde en Oversigt over Foreningens Arbejdsfelt og forberede Foreningens formelle Oprettelse. Paa Mødet holdt Dr. Lausten-Thomsen et interessant Foredrag om Hjemstavns historie, hvorunder han paa pegede en Række Opgaver, en saadan Forening vil faa i Haderslev Amt.

Historisk Samfunds næste Aarsmøde afholdes den sidste Søndag i Maj 1940 i Vedsted.

Næste Aarsmøde afholdes i Maj 1940 i Vedsted.

Karl N. Bock.

Historisk Samfund for Sønderjylland. — Driftsregnskab 1938.

Indtægt		Udgift			
	Kr.	Øre	Kr.	Øre	
Medlemsbidrag	3.305	00	Trykning af Sønderj. Aarbøger.	3.246	30
Statistiskud.	560	00	Forfatterhonorarer	1.423	00
Dansk Kultursamfund.	1.000	00	Aarsmøde med Foredrag.	322	95
Kommunale Tjiskud.	340	00	Bidrag til Dansk histor. Forening.	66	10
Salg af Sønderj. Aarbøger (ældre Aarg.).	558	85	Repræsentationsudgifter	88	60
Annoncer i Sønderj. Aarbøger	248	00	Porto, Tryksager m. m.	351	45
Renter	21	85	Sekretariatsudgifter	350	00
			Kasserer og Ekspedition	200	00
Balance	6.033	70			
	14	70			
	6.048	40			
			6.048	40	

Dr. Michelsen.

Aktieselskabet
**Nordiske Kabel-
og Traadfabriker**
København F.

Kabelværk - Traadværk
Valseværk

**SØNDERJYLLANDS
KREDITFORENING**
HADERSLEV

A. R. Kjærby

Sønderjydske Tæppefabrik

Højer

Fabrikation af:

Afp. Gulvtæpper med Bort, Tæppetøj til Sammensyning, Løbere.

Faas i alle førende Teppe- og Manufakturforretninger.

Støt de sønderjydske Indsamlinger!

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« III. Række, og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. Amtslæge Dr. Lausten-Thomsen, Tønder (Formand), Adjunkt Dr. phil. Karl N. Bock, Haderslev (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Landsarkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, Museumsdirektør Dr. phil. Mackeprang, København, Pastor H. F. Petersen, Flensborg og som Æresmedlem Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Lausten-Thomsen, Hans Lund og Karl N. Bock.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten-Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kr. én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Opkrævningen af Medlemsbidraget sker ved Tilsendelsen af 1. Halvbind.

Indhold.

Holger Hjelholt: De store Landboreformer i Sønderjylland	Side 169—187
Carsten Petersen: Kirker i Tornvinglen Provsti..	» 188—231
Thade Petersen: Isfloden 1839.....	» 232—240
Peter Skautrup: Navnegivningen i Vadehavet ..	» 241—255
Elise Bockelund: Breve fra Godfred Rode	» 256—270
Anmeldelser:	
Carsten Petersen: Slesvigske Præster (ved Hejselbjerg Paulsen)	» 271—279
Ernst Feddersen: Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins (ved Hejselbjerg Paulsen)	» 280—284
H. F. Petersen: Fra Sydslesvigske Præstegaarde (ved C. W. Noack)	» 285—287
Karl Nielsen Bock: Niederdeutsch auf dänischem Substrat (ved Marius Kristensen)	» 288—291
Jens Holdt: Niels Johannes Holm 1778—1845 (ved Fr. Schrøder)	» 292—297
N. H. Jacobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav (ved Thade Petersen)	» 298—301
Karl N. Bock og M. Michelsen: Aarsberetning og Regnskab (ved Karl N. Bock)	» 302—309

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag**,
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.